

Φωτεινή Καρλάφτη-Μουρατίδη

Μέλος Ε.ΔΙ. Π. Ιονίου Πανεπιστημίου

carpediem7gr@yahoo.gr

Δικαιοπραξίες εργασιακών σχέσεων στην Κέρκυρα (17^{ος} αι.)

Εισήγηση στο 3ο Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας «Ιστορία της εργασίας: παραγωγή, αγορές, σχέσεις, πολιτικές (τέλος Μεσαίωνα-αρχές 21ου αι.)», που διοργάνωσαν η Ελληνική Εταιρεία Οικονομικής Ιστορίας και το Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στα Ιωάννινα στις 24-27 Μαΐου 2017. Αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα www.hdoisto.gr τον Μάιο 2018.

Abstract

The subject of this presentation is the approach, analysis and processing of unpublished archival material, which was found in the Venetian archives regarding the labor and the employment in Corfu during the seventeenth century. In particular, legal acts relating to employment contracts, service contracts, ancillary employment contracts are contemplated and codified. The characteristics and identity of the law enforcement authorities responsible for labor, the dominant concepts of work, the socio-economic profile of the parties, the characteristics of the pre-contractual stage, the conditions for the conclusion of contracts, the work categories to be taken over, the contractual remuneration and prices, the degree of their deviation on the basis, during the period under consideration, of commercial practices, the labor places, the contractual clauses, the reasons for amending, completing, canceling original contractual agreements are the main topics of this study.

Δικαιοπραξίες εργασιακών σχέσεων στην Κέρκυρα (17^{ος} αι.)

Στην Κέρκυρα κατά τη βενετική περίοδο, ο βασικός φορέας εφαρμογής δικαϊκών πράξεων είναι ο συμβολαιογράφος¹. Ενώπιον αυτού παρουσιάζονται όσοι επιθυμούν να συνάψουν συμφωνίες διαφόρων κατηγοριών: αγοραπωλησίες, δανεισμούς, προικοσύμφωνα, διαθήκες, συμβάσεις έργου, συμβάσεις μαθητείας, συστάσεις εταιρειών, συμβάσεις εργασίας κ.ά. Η βούληση επικύρωσης και επομένως και διασφάλισης, ακόμη και για συναλλαγές μικρής αξίας, των συμφερόντων των συμμετεχόντων εντάσσεται στα συναλλακτικά ήθη της εποχής στον ευρύτερο βενετοκρατούμενο χώρο. Σε αυτήν την ανακοίνωση επιχειρείται η συνοπτική παρουσίαση του δικαϊκού εργασιακού καθεστώτος, καθώς και η ανίχνευση των βασικών στοιχείων ποικίλων εργασιακών σχέσεων, λιγότερο ή περισσότερο εφήμερων: οι ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες², το κοινωνικό και επαγγελματικό³ προφίλ των συμβαλλομένων, η ταυτότητα των εργασιακών αναγκών, τα είδη των αναλαμβανομένων εργασιών, οι αμοιβές⁴, οι

---

¹ Για το αρχείο των συμβολαιογράφων της Κέρκυρας, βλ. Γιώργος Ροδολάκης- Γιώργος Γκρινιάτσος, «Το νοταριακό αρχείο Κέρκυρας», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 32 (1996) 9-137. Για το συμβολαιογραφικό επάγγελμα κατά τη βενετοκρατία, βλ. Φωτεινή Καρλάφτη-Μουρατίδη, «Το επάγγελμα του συμβολαιογράφου στην Κέρκυρα επί βενετοκρατίας», *Εώα και Εσπέρια* 8 (2008-2012) 145-205. Για τους συμβολαιογράφους κατά τους επόμενους αιώνες, βλ. Φωτεινή Καρλάφτη-Μουρατίδη, «Το Κατάστημα των Νοταρίων: κανονιστικές ρυθμίσεις του συμβολαιογραφικού επαγγέλματος στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στα Ιόνια Νησιά», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 44 (2012-2013) 227-276.

² Βλ. και Αναστασία Παπαδιά-Λάλα κ.ά., «Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Βενετοκρατούμενης Κέρκυρας. Η έκθεση του γενικού προβλεπτή και καπετάνιου της Κέρκυρας Giovanni Malipiero (1741)», *Εώα και Εσπέρια* 1 (1993) 61-79.

³ Για τα επαγγέλματα και τις συντεχνίες στη Βενετία και τις κτήσεις της, ενδεικτική βιβλιογραφία: Franco Brunello, *Arti e mestieri a Venezia nel medioevo et nel rinascimento*, Βιτσέντζα 1981. Giovanni Marangoni, *Le associazioni di mestiere nella Repubblica Veneta (vittuaria, farmacia, medicina)*, Βενετία 1974. *Mestieri e Arti a Venezia 1173-1806*, Βενετία 1986. Giovanni Monticolo - Enrico Besta, *I Capitolari delle arti veneziane sottoposte alla Giustizia e poi alla Giustizia Vecchia, dalle origini al MCCCXXX*, 4 τόμοι, Ρώμη 1896-1914. Luigi Dal Pane, *Il tramonto delle corporazioni in Italia*, Μιλάνο 1940. Giuseppe Marino Urbani de Gheltof, *Les arts industriels à Venise au Moyen Âge et à la Renaissance*, Βενετία 1885. Franco Valsecchi, *Le corporazioni nell'organismo politico del Medio Evo*, Μιλάνο 1931. Gaetano Zompini, *Le arti che vanno per via nella città di Venezia*, Βενετία 1785. Νίκος Μοσχονάς, «Επαγγελματική απασχόληση και παροχή υπηρεσιών στις βενετικές κτήσεις της ελληνικής Ανατολής τον 16ο αιώνα», *Άνθη Χαρίτων* 18 (1998) 379-393. Αγγελική Πανοπούλου, *Συντεχνίες και θρησκευτικές αδελφότητες στη βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Αθήνα-Βενετία 2012.

⁴ Για τις αμοιβές στην Κρήτη επί βενετοκρατίας, βλ. Χρύσα Μαλτέζου, «Τιμές αγαθών και αμοιβές εργασίας στη βενετοκρατούμενη Κρήτη (16ος αι.)», *Σύμμεικτα* 6 (1985) 1-32.

συνήθειες, αλλά και οι κατά περίπτωση συμβατικοί όροι⁵, οι ευθύνες και οι αναλογούσες κυρώσεις εξαιτίας αθέτησης ενοχικών υποχρεώσεων, όπως αυτές αναδεικνύονται μέσα από τις σχετικές συμβολαιογραφικές πράξεις που εντοπίσαμε διάσπαρτες στα βενετικά αρχεία της Κέρκυρας.

Ως γνωστόν, η σύμβαση είναι μία από τις βασικές κατηγορίες των δικαιοπραξιών, βάσει της οποίας προκαλούνται έννομα αποτελέσματα για αυτούς που την τελούν, δηλαδή από αυτήν απορρέουν ενοχικά δικαιώματα και υποχρεώσεις για τους συμβαλλόμενους, λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι ισχύει η αρχή της ελευθερίας της σύμβασης, δηλαδή ότι οι συμβαλλόμενοι ελευθέρως προσέρχονται για να συνάψουν σύμβαση, ελευθέρως επιλέγουν τον αντισυμβαλλόμενο και ελευθέρως καθορίζουν το περιεχόμενο της σύμβασης, το οποίο υπόκειται σε ορισμένους βασικούς περιορισμούς: σεβασμός στα δικαιώματα του άλλου, μη παράβαση των χρηστών ηθών.

Ειδικότερα, η σύμβαση εργασίας⁶ είναι πολυμερής δικαιοπραξία, εφόσον την συνάπτουν αφενός ο εργαζόμενος και αφετέρου ο εργοδότης, αλλά και, συνηθέστατα, αμοτεροβαρής, αφού υφίσταται το δίπολο: δικαιώματα και υποχρεώσεις και για τους δύο: ο εργαζόμενος αναλαμβάνει την υποχρέωση να παρέχει εργασία⁷, για προκαθορισμένο, ή μη, χρονικό διάστημα, αποκτώντας ταυτόχρονα το δικαίωμα να λαμβάνει αμοιβή για αυτήν, ενώ ο εργοδότης λαμβάνει τα οφέλη από την εργασία του εργαζόμενου, υποχρεούται όμως να καταβάλει σε αυτόν τη συμφωνηθείσα αμοιβή⁸.

Στην πόλη της Κέρκυρας της βενετικής περιόδου εντοπίζουμε ποικιλία εργασιακών σχέσεων καταχωρημένων στα συμβολαιογραφικά κατάστιχα, οι οποίες σκιαγραφούν μία από τις βασικότερες όψεις της οικονομικής δραστηριότητας του νησιού. Τεχνίτες, κάτοχοι εργαστηρίων, έμποροι αναζητούν και συνάπτουν εργασιακή σχέση με άλλους ομότεχνούς τους, ισότιμα ως εταίροι, μέσω της σύστασης μικρής ή μεσαίας εταιρείας, με συγκεκριμένους σκοπούς,

⁵ Για τις ποινικές ρήτρες στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, βλ. και Ιωάννης Χατζάκης, «Οι ποινικές ρήτρες στα κρητικά συμβόλαια της βενετοκρατίας», *Ραδάμανθος* 1 (Ανοιξη 2003) 11-22.

⁶ Βλ. και Fotini Karlafti-Mouratidi, *Les formes de travail à Corfou pendant la domination vénitienne*, Θεσσαλονίκη 2017, 1ο Κεφάλαιο.

⁷ Για συμβάσεις εργασίας στην Κρήτη, βλ. Elisabeth Santschi, «Contrats de travail et d'apprentissage en Crète Vénitienne au XVe siècle d'après quelques notaires», *Revue Suisse d'Histoire* 19 (1969) 34-74.

⁸Βλ. και το άρθρο 657 του Αστικού Κώδικα.

προκαθορισμένες εισφορές και ισότιμη κατανομή κερδών και ζημιών, είτε αναθέτουν σε άλλα πρόσωπα την εκτέλεση εργασίας⁹ με προκαθορισμένη αμοιβή, στο πλαίσιο πάντοτε της πραγματοποίησης συγκεκριμένων εμπορικών και γενικότερα οικονομικών δραστηριοτήτων. Αναζητήσεις και αγοραπωλησίες ειδών διατροφής, κατεξοχήν σιτηρών, όπως έχουμε ήδη αναφέρει διεξοδικώς αλλού, αλλά και πρώτων υλών για την κάλυψη διαφόρων αναγκών, πωλήσεις και μεταπωλήσεις ποικίλων εμπορευμάτων εντός της Κέρκυρας, αλλά και εκτός αυτής, σε περισσότερο ή λιγότερο κοντινές αγορές αποτελούν συχνά τους σκοπούς σύστασης τέτοιων εταιρειών ή σύμβασης εργασίας. Διαπιστώνουμε δε συχνά ότι και στις δύο αυτές κατηγορίες εντοπίζουμε λιγότερο ή περισσότερο εκτενείς συμβάσεις, στις οποίες καταγράφονται πολλές και ποικίλες δικαιοπρακτικές ενοχές. Καθορισμός των αξιώσεων και των ανταξιώσεων, του τόπου και του χρόνου εκπλήρωσης της παροχής εργασίας, άρσιμο και κομίσιμο χρέος, δικαίωμα εκπλήρωσης της παροχής από τρίτο, συνθήκες αδυναμίας παροχής, προϋποθέσεις υπερημερίας, δικαίωμα υπαναχώρησης από τη σύμβαση, περιπτώσεις απόσβεσης υποχρεώσεων, μεταξύ άλλων, θα μας απασχολήσουν. Κάποια από τα πολλά παραδείγματα. Ο Σπύρος Κοντοφίλιππος¹⁰ συμφώνησε με τον Ιωάννη Κλωνή, από την Ζάκυνθο, και ο Κλωνής υπόσχεται να δουλέψει στην *υπηρεσίαν του ξύλου και εις πάσαν άλλη δουλεία*, δηλαδή να μεταβεί με το πλοίο¹¹ όπου του πει ο Κοντοφίλιππος *έτζι στο βιάτζο όσον και εις άλλον τόπον, φυλλάπτοντας τα κατζήβελα* του πλοίου, για διάστημα έξι μηνών και η αμοιβή του θα είναι 3 λίρες/μήνα, καθώς και τα έξοδα διατροφής. Ευσύνοπτη συμβολαιογραφική πράξη, στην οποία καταγράφονται μόνον τα βασικά στοιχεία που καθιστούν την εν λόγω δικαιοπραξία έγκυρη: ημερομηνία, ονόματα συμβαλλομένων, αναλαμβανόμενη εργασία, ανταξίωση καταβολή αμοιβής.

Ο Φώτιος Κέσαρης¹², πρόκειται να μεταβεί με τη *μαρτζιλιάνα* στο *πόρτο του Αράδιμος*¹³, για να φορτώσει ποσότητα βελανιδιών, για τα οποία έχει ήδη κλείσει συμφωνία (*έχει παζαριασμένα*). Συμφώνησε λοιπόν με τους μεταφορείς Φράνγγο

⁹ Βλ. και Fotini Karlafti-Mouratidi, «Il lavoro a Corfù sotto il dominio veneziano nel diciassettesimo secolo tramite i documenti notarili», *Studi Veneziani* LXI (2010) 409-428.

¹⁰ Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Κέρκυρας (Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ.), *Συμβολαιογράφοι Φάκελος* (Φ.) Ρ 25, Βιβλίο (Β.) 9, φύλλο (φ.) 31ν (15 Νοεμβρίου 1617).

¹¹ Για θαλάσσιες οικονομικές δραστηριότητες στην Κέρκυρα κατά το 16ο αιώνα, βλ. Γεράσιμος Παγκράτης, *Κοινωνία και οικονομία στο βενετικό «Κράτος της Θάλασσας»*. Οι ναυτιλιακές επιχειρήσεις της Κέρκυρας (1496-1538), Αθήνα 2013.

¹² Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Κ 521, Β. 4, φ. 45r (4 Μαρτίου 1687).

¹³ Πρόκειται για την παραλιακή πόλη και λιμάνι Zadar, στη σημερινή Κροατία.

Κραμπούσα και Ιωάννη Κυριάκη, και οι δύο από το προάστιο του Σαρόκκο, προκειμένου αυτοί να μεταβούν με αυτό το πλοίο στο ανωτέρω λιμάνι για να κουβαλήσουν και να φορτώσουν στο πλοίο τα βελανίδια και υπόσχονται να βγαίνουν όζω στη ρίβα της γης του αυτού πόρτου για να κάνουν όλες εκείνες τις δουλειές που ο Φώτιος θα τους υποδείξει. Η αμοιβή τους θα είναι 25 γαζέτες/ημέρα, καθώς και η κάλυψη των εξόδων διατροφής τους (αλλά *ουχί άλλο*). Στη σύμβαση καταγράφεται όρος αναβλητικής προθεσμίας, εφόσον η ανωτέρω αμοιβή θα υπολογισθεί από την ημέρα επιβίβασης αυτών στο πλοίο. Σημειώνεται δε ρητώς (*πάτο εσπρέσο*) ότι, εάν οι δύο μεταφορείς αιχμαλωτισθούν (*ανίσως και τους ήθελε έλθει καμιά σκλαβιά*) από τους Τούρκους στον ανωτέρω τόπο, *οπού ο Θεός να μην το δώσει*, ο Φώτιος αναλαμβάνει όλες τις σχετικές επιβαρύνσεις (*τα δάνα και ιντερέσα*).

Συνηθέστατα, η έγγραφη συμφωνία είναι σαφής σύμβαση εξαρτημένης εργασίας, εφόσον αφορά πρόσληψη, προκαθορισμένης ή μη χρονικής διάρκειας, εργαζόμενου που γνωρίζει την τέχνη, ελέγχεται από τον εργοδότη και αμείβεται κατά τα συνήθη, για την εργασία του σε χρήμα ή και σε είδος, ενώ κάποτε καλύπτεται και το ενδεχόμενο ανυπαίτιου κωλύματος, συνηθέστατα της ασθένειας. Επισημαίνουμε δε ότι συχνά αναφέρονται η αναβλητική και η διαλυτική προθεσμία, δηλαδή τα χρονικά σημεία έναρξης και παύσης αντιστοίχως των αποτελεσμάτων της δικαιοπραξίας. Ο Σπύρος Λούβρος¹⁴, γιος του Θεοδωρή, από το χωριό Σινιές, συμβαίνει με τον *signor* Χρήστο Λεπενιώτη, για ένα έτος, με έναρξη από τον επόμενο Αύγουστο, για *δουλευτής*, με αμοιβή 12 ρεάλια¹⁵ και τα όσα *τζαρούχια* χαλάσει και τα έξοδα της διατροφής του, αλλά τίποτε άλλο. Σημειώνεται ότι, εάν αρρωστήσει, *όπου ο Θεός να μην το δώσει*, ο Λούβρος υπόσχεται ότι όσες ημέρες είναι άρρωστος, θα τις δουλέψει σε άλλον καιρόν, όταν αναρρώσει. Όπως ισχύει και σήμερα, η σχέση εργασίας διατηρείται για όλο το χρόνο της ανάρρωσης *κατά καλή πίστη... χωρίς να διαταραχθεί η λειτουργία της εκμεταλλεύσεως*, εφόσον η ασθένεια αποτελεί λόγο αναστολής, αλλά όχι λύσης της σύμβασης.

¹⁴ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Α 344, Β. 17, φ. 151r (24 Μαΐου 1667).

¹⁵ Για τις νομισματικές ισοτιμίες, βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένονν γρόσια σαράντα: η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15^{ος}-19^{ος} αι.*, Αθήνα 1996.

Δυνατότητα αναστολής ισχύος της σύμβασης δίδεται προσωρινά και για άλλες περιστάσεις. Ο *μάστρο* Παύλος Ντεντέας¹⁶, ανυφαντής, συμφώνησε με τον Ιωάννη Γγιώνη και ο τελευταίος υπόσχεται να εργασθεί στην τέχνη της υφαντικής, από την ημέρα σύναψης αυτής της συμφωνίας μέχρι και του Αγίου Δημητρίου, *ως καλός και πιστός δούλος*, με αμοιβή 13 τόλορα και ένα πουκάμισο. Διευκρινίζεται δε ότι, εάν ο Ιωάννης θελήσει να κάνει κάποια δουλειά του, να *ρεφάρει* για όσες ημέρες, ενώ εάν βρεθεί σε ατυχία, να χάνει τον κόπο του, αλλά και εάν ο Ντεντέας τον διώξει, να του καταβάλει τα δεδουλευμένα. Επισημαίνουμε την τυπική καταγραφή της υποχρέωσης επιμέλειας, πίστης και υπακοής εκ μέρους του εργαζόμενου, αλλά και το δικαίωμα προσωρινής αναστολής της εργασιακής σχέσης, ενώ η χρηματική ενοχή, όπως και σε κάθε περίπτωση, τελεί υπό αίρεση. Να σημειώσουμε εδώ ότι η επιλογή αναφοράς αυτής της σύμβασης, μεταξύ πολλών άλλων παρόμοιων, έγινε επειδή σπανιότατα αυτός που αναλαμβάνει μία εργασία καταγράφεται ως *δούλος*. Συνηθέστατα χρησιμοποιείται το αντίστοιχο ρήμα: *για να δουλέψει καλά και πιστά σε όποια δουλειά...*

Καλές εξαιρέσεις στον παραπάνω κανόνα αποτελούν οι συμβάσεις, από το συμβολαιογραφικό κείμενο των οποίων διαφαίνονται δηλώσεις βουλήσεως για εκπλήρωση προσδοκιών, αλλά και εξάλειψη φόβων για ενδεχόμενους κινδύνους ως απόρροια ύπαρξης συγγενικών και άλλων σχέσεων. Τότε ο ρόλος, η θέση και η εργασιακή επάρκεια των συμβαλλομένων, καθώς και των άμεσα εμπλεκομένων δεν είναι σαφείς. Ο *signor* Πάνος Κονόμος¹⁷, *μαρτζέρης*, συμφωνεί με τον Κυρίτζη Θεοδωρή Κουί, ο οποίος υπόσχεται να μεταβεί με τον *signor* Ιωάννη Κονόμο, υιό του Πάνου, με το πλοίο (*μπήγκο*) του Κονόμου, με το όνομα *Σαν Τζιουζέπε*, για το ταξίδι του στόλου. Ο Κουίς υπόσχεται να είναι διαρκώς με τον Ιωάννη και να τον βοηθά στην πώληση του εμπορεύματος που είναι φορτωμένο στο πλοίο, κρασί και άλλα είδη. Τα έσοδα των πωλήσεων κάθε ημέρας θα τοποθετούνται σε μία κασέλα που ο Πάνος τούς έδωσε, η οποία διαθέτει δύο κλειδιά, το ένα για τον Κουί και το άλλο για τον Ιωάννη, για να την κλείνουν και την ανοίγουν και οι δύο τους μαζί και έκαστος να κρατεί το κλειδί του. Και οι δύο υπόσχονται να τηρήσουν ό,τι και εγγράφως ο Πάνος παρέδωσε σε αυτούς. Η

¹⁶ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Β 182, Β. 4, φ. 22γ (23 Απριλίου 1645).

¹⁷ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Κ 521, Β. 9, φ. 24ν (21 Οκτωβρίου 1687).

αμοιβή θα είναι 10 ρεάλια/μήνα, καθώς και τα έξοδα της διατροφής, αλλά τίποτε άλλο, και, κατά τη σύναψη της συμφωνίας, ο Κουίς έλαβε από τον Πάνο 10 ρεάλια για τον πρώτο μήνα. Διευκρινίζεται ακόμη ότι, όταν επιστρέψουν στην Κέρκυρα, είτε με το ίδιο πλοίο είτε με άλλο, ο Κουίς να είναι μαζί με τον Ιωάννη μέχρι να λάβουν *το πράτιγό τους*. Η πράξη είναι σημαντική για πολλούς λόγους. Ο πλοιοκτήτης επιθυμεί να εντάξει στην εργασιακή δραστηριότητα τον υιό του, για τον οποίο, όπως φαίνεται, έχει ενδοιασμούς για το εάν θα μπορούσε μόνος ο Ιωάννης να φέρει εις πέρας το εν λόγω εγχείρημα. Ο Κουίς συνδέεται με σχέση εξαρτημένης εργασίας με τον Πάνο, έχει όμως συνέταιρο τον Ιωάννη, τον υιό του Πάνου. Επομένως, και ο Ιωάννης συνδέεται με τον πατέρα του με σχέση εργασιακής εξάρτησης. Η ισότιμη σχέση μεταξύ Ιωάννη και Κουί ενισχύεται και μέσω της περαιτέρω διασφάλισης των εσόδων με την ύπαρξη των δύο κλειδιών. Στην εν λόγω συμβολαιογραφική πράξη υποδηλώνεται, με εκτενέστερο από άλλες συμβάσεις τρόπο, η βούληση ισχύος της αρχής της καλής πίστης (ο Κουίς θα είναι συνεχώς με τον Ιωάννη και θα τον βοηθά), από την οποία απορρέει και η ισότιμη σχέση τους. Η περίπτωση, όμως, έχει κοινά στοιχεία με τις συμβάσεις εμπορικών εταιρειών (συντροφιών), όπου ο κεφαλαιούχος αναθέτει σε άλλα πρόσωπα (με εταιρική σχέση ή εργασιακή σχέση εξάρτησης) την επένδυση του κεφαλαίου του, την πώληση ή τη μεταπώληση εμπορεύματος, την είσπραξη κερδών.

Ιδιαίτερο, επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συμβάσεις εργασίας, οι οποίες συνάπτονται στο πλαίσιο διευθέτησης προγενέστερων οικονομικών σχέσεων μεταξύ των συμβαλλομένων. Η αμοιβή δηλαδή της παρεχόμενης εργασίας συμψηφίζεται με την εξόφληση οφειλών κάθε είδους και η σύμβαση εργασίας ισχύει μέχρι την αποπληρωμή του χρέους ως ιδιότυπη παρεπόμενη σύμβαση του αντίστοιχου χρεωστικού ομολόγου, ή εξακολουθεί να υφίσταται και μετά ως τυπική σύμβαση εργασίας με την απόδοση της αμοιβής. Ο Τζουάνες Τετράδης¹⁸ είχε στείλει τον Στέλιο Κρεμόνα να δανεισθεί μία *μπελάντζα*, που ανήκε στον Νικολό Ψυχικάρη, αλλά ο Κρεμόνας την έχασε και επειδή δεν έχει τη δυνατότητα να καταβάλει την αξία της (16 λίρες), θα πάει στη βάρκα του Τετράδη για να δουλέψει μέχρι να την εξοφλήσει και μόνον τότε, εάν θέλει, μπορεί να φύγει και να πηγαίνει σε άλλη βάρκα, ενώ, εάν ο Κρεμόνας φύγει πριν τη εξόφληση, θα

¹⁸ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Α 343, Β. 7, φ. 54r (9 Φεβρουαρίου 1666).

χάνει και το χρηματικό ποσό που θα έχει δώσει. Σημειώνουμε εδώ ότι δεν καταγράφεται σαφώς προγενέστερη εργασιακή σχέση μεταξύ του Τετράδη και του Κρεμόνα, βάσει της οποίας θα υπήρχε η δυνατότητα αναγνώρισης αντικειμενικής ευθύνης, επομένως και δεν θα υφίστατο η οφειλή, όπως συμβαίνει σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις εμφάνισης ζημίας εκ μέρους του εργαζόμενου και κατά την υπό εξέταση περίοδο. Η συμβατική ανάληψη ευθύνης προς αποζημίωση εκ μέρους του Τετράδη τελεί υπό αίρεση και δεν θα ισχύει εάν ο Κρεμόνας φύγει.

Εργοδότες καταβάλλουν χρηματικά ποσά σε περιπτώσεις στέρησης της σωματικής ελευθερίας, προσώπων δηλαδή που έχουν αιχμαλωτισθεί ως σκλάβοι ή βρίσκονται στη φυλακή. Ο συμβολαιογράφος εδώ δεν θεωρεί απαραίτητο να καταγράψει την υφιστάμενη σχέση, κοινωνική, συγγενική, επαγγελματική ή άλλη, μεταξύ των μελλοντικών εργοδοτών και εργαζομένων, λόγω της οποίας συνάπτονται αυτές οι συμβάσεις. Ο Αλέξης Κοντοστάνος¹⁹, από το χωριό Κορακιάνα, είχε δικασθεί και καταδικασθεί σε φυλάκιση, και ο *ανδριώτατος* καπετάν Σπύρος Σκλήρης ενήργησε ώστε να αποφυλακισθεί με απόφαση του προνοητή. Για αυτήν τη χάρη, την προσπάθεια και τα έξοδα που ο Σκλήρης κατέβαλε συμφωνήθηκε αξίωση παροχής εργασίας από τον Κοντοστάνο, ο οποίος θα δουλέψει στον Σκλήρη, για διάστημα 18 μηνών, σε οποιαδήποτε δουλειά αυτός του υποδείξει, χωρίς την καταβολή μισθού, παρά μόνον την κάλυψη των εξόδων ένδυσης²⁰, υπόδησης και διατροφής. Σε περίπτωση δε που ο Κοντοστάνος δεν φανεί συνεπής στις υποχρεώσεις του, ο Σκλήρης θα δύναται να πάρει κάποιον άλλον, με επιβάρυνση του Κοντοστάνου, ενώ, εάν ο τελευταίος φύγει, ο Σκλήρης να δύναται να τον φυλακίσει πάλι χωρίς να χρειάζεται να εκδοθεί εκ νέου σχετική απόφαση, αλλά η συναπτόμενη συμβολαιογραφική πράξη θα θεωρηθεί τίτλος εκτελεστός.

Αξιοσημείωτες είναι και οι συμφωνίες, κατά τις οποίες τεχνίτες και μάστορες αναλαμβάνουν τη μετάδοση των επαγγελματικών τους γνώσεων σε μαθητευόμενους, μετά τη σύναψη σχετικής σύμβασης μαθητείας²¹ μεταξύ των

¹⁹ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Β 182, Β. 7, φ. 41r (4 Νοεμβρίου 1645).

²⁰ Και συμπληρώνεται στο τέλος: *και ένα βρακοπόκαμισο καναβατζίτικο...*

²¹ Βλ. και Φωτεινή Καρλάφτη-Μουρατίδη, «Η μαθητεία στα επαγγέλματα στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα», *Εώα και Εσπέρια* 6 (2004-2006) 133-148.

πρώτων και των κηδεμόνων των μαθητευομένων, αφού οι τελευταίοι λόγω ηλικίας δεν διαθέτουν δικαιοπρακτική ικανότητα. Βεβαίως, σε αυτές τις συμβάσεις οι εργασιακές συνθήκες συνήθως δεν αναφέρονται, ενώ δίδεται έμφαση στο ενδεχόμενο αθέτησης της συμφωνίας κυρίως εκ μέρους του μαθητευόμενου. Αξιοσημείωτο δε είναι ότι συχνά τονίζεται ότι, εάν η μαθητεία δεν πραγματοποιηθεί, η συμφωνία θα μετατραπεί σε σύμβαση εξαρτημένης εργασίας. Δύο καλά παραδείγματα: Ο Σίμος Κολυβάς²² συμφώνησε με τον μάστρο Τζανή Δεντοτζή και του έδωσε το γιο του Στεφανή για πέντε έτη, για να του δείξει και μαθητεύσει την τέχνη των ατζαλιών, ενώ, εάν ο Δεντοτζής δεν του δείξει την τέχνη, να τον πληρώνει μία λίρα/ημέρα για τα πέντε έτη. Εάν όμως ο πατέρας²³ τον βγάλει, θα πληρώσει στην εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνος είκοσι δουκάτα, ενώ, εάν ο Δεντοτζής βρει αιτία για να τον διώξει, θα πληρώνει αυτός τα είκοσι δουκάτα. Στο *σπιτζερίο* του *signor* Μπερνάρδου Φούσκη²⁴, στην αγορά, ο Μπατίστας Λιοντάρης, από το χωριό των Αγράφων, συμφωνεί με τον Φούσκη και του παραδίδει το γιο του Χριστόφορο, για διάστημα πέντε ετών, για να δουλέψει σε αυτόν σε οποιαδήποτε δουλειά χωρίς αμοιβή. Ο Φούσκης αναλαμβάνει την υποχρέωση να τον *κυβερνεί καλά και πιστά*, να του παρέχει την ενδυμασία και την υπόδησή του και κυρίως να του μάθει γράμματα²⁵. Εάν όμως ο Φούσκης δεν εκπληρώσει τον τελευταίο και βασικότερο όρο, τότε θα καταβάλει αμοιβή 7 δουκάτων/χρόνο, ενώ, εάν ο Χριστόφορος φύγει, ο Λιοντάρης θα υποχρεωθεί να καταβάλει ως χρηματική ποινή αμετακλήτως 10 δουκάτα στο ναό του Αγίου Σπυρίδωνος.

Αν όλα όμως πάνε καλά και η περίοδος μαθητείας έχει αίσιο πέρας, σε κάποιες περιπτώσεις ο μαθητευόμενος συνάπτει νέα εργασιακή σχέση με το δάσκαλό του, εργαζόμενος σε αυτόν με σχέση εξαρτημένης εργασίας. Επιπλέον, κάποτε η προγενέστερη εργασιακή σχέση της μαθητείας μετεξελίσσεται σε ισότιμη εργασιακή σχέση, δηλαδή ο πρώην μαθητευόμενος γίνεται συνέταιρος, με ισοκατανομή στις εισφορές εργασίας και κεφαλαίου και στη διανομή κερδών.

²² Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Α 343, Β. 6, φ. 41r (30 Ιανουαρίου 1666).

²³ Για θέματα υπεξουσιότητας, βλ. Ιωάννης Χατζάκης, «Η πατρική εξουσία στο δικαϊκό περιβάλλον της Βενετοκρατούμενης Κρήτης», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 39 (2005) 143-209 (188).

²⁴ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Ο 1, Β. 6, φ. 20r (28 Δεκεμβρίου 1668).

²⁵ Για την εκπαίδευση στην Κέρκυρα επί βενετοκρατίας, βλ. Παναγιώτα Τζιβάρα, *Σχολεία και δάσκαλοι στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16ος-18ος αι.)*, Αθήνα 2003.

Πρέπει δε εδώ να σημειωθεί ότι σπανιότερα εντοπίζουμε συμβάσεις, σύμφωνα με τις οποίες ο κηδεμόνας παραδίδει το παιδί στον μάστορα, προκειμένου να εργασθεί σε αυτόν χωρίς καμία αναφορά σε μαθητεία. Ο Γιώργος Λάνγγης²⁶ και ο Δήμος Ντέντες συμφώνησαν με τον *τίμιο* Αντρία Καρτάνο, *καβαλιέρη*, και του έδωσαν ένα παιδί, ονόματι Ντούσα, αδελφό του Γιώργου και συγγενή του Δήμου, για να δουλέψει σε κάθε δουλειά που θα του πει *μέρα και νύκτα*²⁷ *έσωθεν και έξωθεν* για διάστημα έξι μηνών, με αμοιβή 3 τόλορα/6 μήνες (6 λίρες/τάλαρο).

Οι συμβάσεις εργασίας, όπως βεβαίως και άλλες κατηγορίες δικαιοπραξιών, αναδεικνύουν συχνά την ύπαρξη στερεοτύπων, νοοτροπιών και συμπεριφορών που χαρακτηρίζουν περισσότερο ή λιγότερο κλειστές κοινωνίες σε διαχρονικό, θα λέγαμε, επίπεδο. Ο λόγος εδώ για το ρόλο και τη θέση της γυναίκας στην κερκυραϊκή κοινωνία τής υπό εξέταση περιόδου. Ως γνωστόν, σε διαχρονικό επίπεδο, οι πλέον συνήθεις εργασίες που αναλαμβάνουν γυναίκες αφορούν τα του οίκου. Υπηρέτριες, δουλεύτρες και τροφοί είναι κατεξοχήν τα επαγγέλματα που αυτές ασκούν. Στην οικία του *signor* Νικόλαου Καβοδίστρια²⁸, υιού του θανόντα *τιμίου* ευγενή Βιάρου²⁹, στην περιοχή του Αγίου Δημητρίου και Αγίου Ιακώβου, η Αρετή, κόρη του θανόντα Νικολού Τζουλίδου, από το νησί των Παξών, έλαβε από τον Νικόλαο 9 δουκάτα (σε 2 χρυσά τζεκίνια και το υπόλοιπο σολδία), και δηλώνει ότι έχει πληρωθεί για τους 9 μήνες που ήταν βάγια του παιδιού του Καβοδίστρια, και υπόσχεται να εξακολουθήσει ως βάγια στην οικία του Καβοδίστρια, μέχρις ότου έρθει ο καιρός να *αποκόψουν* το παιδί και ο τελευταίος υπόσχεται να της καταβάλλει την ίδια αμοιβή, δηλαδή ένα δουκάτο/μήνα, αλλά να της δίνει ακόμη και *τα χαρίσματα*, όπως συνηθίζεται στις τροφούς και ειδικότερα η Αρετή δηλώνει ότι έλαβε από τον Καβοδίστρια ένα *ποκάμισο*, μία τραβέρσα, μία εμπόλια και ένα ζευγάρι υποδήματα, ενώ στο τέλος ο Καβοδίστριας θα της δώσει και τα υπόλοιπα.

²⁶ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Ρ 25, Β. 11, φ. 29ν (23 Απριλίου 1621).

²⁷ Για τις ώρες εργασίας, βλ. και Αγγελική Πανοπούλου, «Χρόνος εργασίας και ελεύθερος χρόνος των επαγγελματιών του Χάνδακα την ύστερη βενετική περίοδο», *Σύμμεικτα* 16 (2003-2004) 115-131.

²⁸ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Μ 59, Β. 9, φ. 13ν (2 Σεπτεμβρίου 1688).

²⁹ Για την οικογένεια Καποδίστρια, βλ. Nikolas Karapidakis, *Civis fidelis: L'anènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème-XVIIème siècles)*, Φρανκφούρτη 1992, σ. 235.

Όσον αφορά τη δικαιοπρακτική ή μη ικανότητα αυτών, επισημαίνουμε ότι οι γυναίκες συνηθέστατα είναι υπεξούσιες στον πατέρα, και, στη συνέχεια, στο σύζυγο. Ως αυτεξούσιες εμφανίζονται στα συμβολαιογραφικά κατάστιχα μόνον μετά το θάνατο του πρώτου ή και του δεύτερου. Είναι δε ενδιαφέρον ότι ο συμβολαιογράφος θεωρεί αναγκαία την καταγραφή και των δύο αυτών κοινωνικών ρόλων, ακόμη και όταν αυτοί οι ρόλοι έχουν παύσει προ πολλού να υφίστανται. Ένα καλό παράδειγμα είναι αυτό της λύσης σύμβασης, στην οποία αναφέρεται ότι η Μαρούλα³⁰, σύζυγος του θανόντα Νίκου Αλεξάκη και κόρη του επίσης θανόντα παπά-Σταμάτη Κουρτελέση, από το χωριό των Δουκάδων, ήταν στη δούλεψη του *signor* Φίλιππου Λισγάρα, στην οικία του στο παραπάνω χωριό, με σαφή όρο ο τελευταίος να μην της καταβάλλει καμία αμοιβή παρά μόνον να καλύπτει τα έξοδα της διατροφής και της ένδυσης αυτής, *τα συνηθισμένα*. Επειδή όμως η Μαρούλα είναι πλέον προχωρημένης ηλικίας και το μεγαλύτερο διάστημα είναι άρρωστη, όπως η ίδια δηλώνει, επιθυμεί να φύγει από τη δούλεψη του Λισγάρα να επιστρέψει σπίτι της και να είναι σε ελευθερία της. Ο Λισγάρας πράγματι από αγαθοσύνη και δια μέρος της ψυχής του, το δέχεται και της καταβάλλει 5 δουκάτα για όλο το διάστημα που εργάστηκε σε αυτόν, ενώ και η ίδια δηλώνει ότι είναι ικανοποιημένη και δεν απαιτεί τίποτε άλλο από αυτόν, καθώς και για την ενδυμασία, τη συνήθη, που της παρείχε καθ' όλο το διάστημα που η ίδια εργαζόταν σε αυτόν. Η εν λόγω συμβολαιογραφική πράξη παρουσιάζει ενδιαφέρον και για πολλούς άλλους λόγους. Υφίσταται επιγενόμενη αδυναμία παροχής εργασίας και η λύση της σύμβασης κρίνεται απαραίτητη, εφόσον η Μαρούλα αδυνατεί πλέον να παρέχει εργασία εξαιτίας του προχωρημένου της ηλικίας της και της ασθένειάς της, ενώ η επιθυμία συμβολαιογραφικής καταχώρησης αυτής της λύσης βασίζεται ενδεχομένως στους φόβους εκ μέρους ίσως και των δύο μερών για ανεπιθύμητες έννομες κυρώσεις εξαιτίας πλημμελούς εκτέλεσης της εργασίας ή και αποχής από αυτήν από την Μαρούλα, αλλά και της μη κάλυψης των συνηθισμένων προαναφερθέντων εξόδων από τον Λισγάρα, αν και είναι γνωστό ότι η ασθένεια αποτελεί ανυπαίτιο κώλυμα, ενώ, βάσει συμβατικής αρχής, δεν υφίσταται υποχρέωση αμοιβής, σε χρήμα ή σε είδος, για μη παρασχεθείσα εργασία.

---

³⁰Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Μ 61, Β. 7, φ. 319ν (13 Μαΐου 1680).

Από την άλλη, εάν υπάρχουν αδέρφια, σε κάποιες περιπτώσεις, υποδηλώνεται σχέση σχεδόν ισοτιμίας. Ο Στέφος Παγιάτης³¹ και η Ελενέτα, κόρη του Κουμή Παγιάτη, αδέρφια, από το χωριό Μαγουλάδες, *ομού και ινσόλιδουμ*, συμφωνούν με τον *signor* Παναγιώτη Λούπινα και η Ελενέτα συμβαίνει για *δουλεύτρα* για ένα έτος, με υπόσχεση να δουλεύει καλά και με αμοιβή 5 δουκάτα, ένα υποκάμισο, ένα ροκέτο, μία μπόλια και ένα ζευγάρι υποδήματα τη Λαμπρή, και εάν χάσει τίποτε από το σπίτι, να αφαιρείται από το μισθό της ενώ, εάν φύγει, ο Λούπινας να βρίσκει άλλη και να την πληρώνει στα δάνα και ιντερέσσα αυτής.

Η θέση της γυναίκας δηλώνεται και με μία ακόμη ιδιότυπη κατηγορία εργασιακής σχέσης. Πρόκειται για δικαιοπραξίες που αφορούν συνάψεις εργασιακών σχέσεων με αντάλλαγμα την αποκατάσταση της κόρης και την προικοδότησή της. Τα στοιχεία δε για αυτήν είναι ελάχιστα και εξαντλούνται στην καταγραφή του ονόματός της, καθώς και των κυρώσεων που αυτή θα υποστεί σε περίπτωση αθέτησης των συμφωνηθέντων. Η Ελένα³², σύζυγος του θανόντα Αλιβίζη Κουνά, σε δεύτερο γάμο, από το χωριό των Καστελάνων Μέσης, συμφωνεί με τον *signor* Αουρέλιο Μπούκαρη και του παραδίδει την κόρη της Νεράτα, για να εργασθεί στην οικία του Μπούκαρη για διάστημα τεσσάρων ετών, μετά το πέρας των οποίων ο Μπούκαρης αναλαμβάνει την υποχρέωση να την παντρέψει *ως καθώς τον οδηγήσει ο Πανάγαθος*. Διευκρινίζεται όμως ότι, εάν σε αυτό το διάστημα η Νεράτα φύγει, να χάνει τον κόπο της και ο Μπούκαρης να μην της οφείλει τίποτε, καθώς και ότι, εάν βρεθεί σε κάποια ατυχία, επίσης να χάνει τα δεδουλευμένα της. Ο Μπούκαρης ακόμη υπόσχεται να έχει την *έγνοια* της, δηλαδή, για το διάστημα των τεσσάρων αυτών ετών, να καλύψει τα έξοδα της ενδυμασίας, της υπόδησης και της διατροφής της, αλλά τίποτε άλλο.

Σε αυτήν την κατηγορία επισημαίνουμε ένα ακόμη διαφοροποιητικό χαρακτηριστικό ως προς το είδος της σύμβασης. Πρόκειται για τη χρονική διάρκεια, η οποία, όταν είναι πολύ μεγάλη, μεταλλάσσει, ως ένα σημείο, τη σύμβαση εργασίας σε δικαιοπραξία άτυπης υιοθεσίας. Ο *Αγγελούτζος* Βαγιανίτης³³ συμφωνεί με τον *signor* Ανδρέα Κιαρέτη και του παραδίδει την κόρη του Σταθώ, για να δουλέψει *καλά και πιστά* σε αυτόν σε οποιαδήποτε

³¹ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Α 344, Β. 16, φ. 139r (14 Μαΐου 1667).

³² Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Β 182, Β. 5, φ. 1r (3 Μαΐου 1645).

³³ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Ο 1, Β. 6, φ. 29r (2 Φεβρουαρίου 1669).

δουλειά για 18 χρόνια, μετά την παρέλευση των οποίων ο Κιαρέτης αναλαμβάνει την υποχρέωση να την παντρέψει *με εκείνο που του ήθελε φανιστεί*, με την προϋπόθεση όμως όλο αυτό το διάστημα η Σταθώ να είναι συνεπής στις υποχρεώσεις της (να σταματήσει τιμημένα). Εάν όμως η Σταθώ φύγει, ο Κιαρέτης δεν υποχρεούται να καταβάλει οποιαδήποτε αμοιβή για την ήδη εκ μέρους της παρασχεθείσα εργασία.

Οι υποχρεώσεις και των δύο μερών είναι σαφείς και η επιτυχής ανταπόκριση σε αυτές είναι βασικός παράγοντας συνέχισης ισχύος της σύμβασης. Η υποχρέωση επιμέλειας, πίστης και υπακοής στις εντολές αποτελεί βασική προϋπόθεση, σε διαχρονικό, θα λέγαμε, επίπεδο, για το χαρακτηρισμό του εργαζόμενου ως καλού, ενώ, από την άλλη, ο εργοδότης πρέπει να παρέχει τα συμφωνηθέντα και να μεριμνά για τον εργαζόμενο, με τη βοήθεια πάντοτε του Θεού. Ο Μαρκέτος Κοντός³⁴, από το χωριό του Γαστουρίου, αλλά στο παρόν κάτοικος στο χωριό των Επισκοπιανών, συμφωνεί με τον Αντρούτζο Σάκο και του παραδίδει την κόρη του Ελενέτα, για να εργασθεί σε αυτόν σε οποιαδήποτε δουλειά ο Σάκος θα την βάλει *τιμημένα, πιστά και καλά*, για το μεγάλο χρονικό διάστημα των 15 ετών, με υποχρέωση του Σάκου να της εξασφαλίζει τη διατροφή, την ένδυση και την υπόδησή της. Με το πέρας δε των 15 ετών, ο Σάκος υπόσχεται να την παντρέψει και να την προικίσει ανάλογα με τις δυνατότητές του, *καθώς τον εφωτίσει ο Κύριος*. Σημειώνεται ότι, εάν η Ελενέτα φύγει, θα χάνει τον κόπο της, ενώ, εάν ο Σάκος τη διώξει χωρίς να υπάρχει λόγος, να της καταβάλει τη μέχρι τότε αμοιβή της. Ωστόσο, ο Σάκος θα δικαιούται να διώξει την Ελενέτα, εάν αυτή, για όλο το εν λόγω διάστημα, δεν έχει την πρέπουσα συμπεριφορά (*αν δεν ήθελε σταματήσει φρόνιμα*).

Σήμερα γνωρίζουμε ότι μία από τις βασικές αρχές στον εργασιακό χώρο είναι ότι η συμφωνηθείσα εργασία παρέχεται αυτοπροσώπως από αυτόν που την αναλαμβάνει χωρίς δυνατότητα μεταβίβασης αυτής της υποχρέωσης σε άλλον. Για την εξεταζόμενη όμως περίοδο, εντοπίζουμε περιπτώσεις αντικατάστασης κυρίως όταν πρόκειται για υπηρετηση στις γαλέρες. Η οικονομική ευχέρεια του υπόχρεου σε αυτήν την αγγαρεία τού παρείχε ατύπως τη δυνατότητα να αναζητήσει αντικαταστάτη του και μάλιστα να επικυρώσει τη σχετική συμφωνία

---

³⁴Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Κ 235, Β. 4, φ. 38r (27 Ιανουαρίου 1686).

ενώπιον συμβολαιογράφου. Ο Αντώνης Παγιάτης³⁵, βρίσκεται *σολδάτος* με το κερκυραϊκό κάτεργο του *τιμίου και ευγενή signor* Αντωνίου Δελιγώτη, και επειδή επιθυμεί να βγει από αυτό το βάρος, συμφωνεί με τον Αντώνη Πεπελιώτη, προκειμένου αυτός να δουλέψει στη θέση του ως *σολδάτος* στο ανωτέρω κάτεργο και για αμοιβή θα του δώσει 15 κροζάτα, μία *αλλαξιά* ρούχα και ένα μισούρι σιτάρι. Ο Πεπελιώτης υποχρεούται να μην λείπει καθόλου από το κάτεργο, ενώ κάθε φορά που θα γίνεται η συγκέντρωση και η καταμέτρηση, θα περνάει στο όνομα του Παγιάτη, ενώ, όταν ο Πεπελιώτης έρθει στην Κέρκυρα με το κάτεργο, ο Παγιάτης υπόσχεται να του εξασφαλίζει το φαγητό του και ο Πεπελιώτης να εκτελεί οποιαδήποτε δουλειά στο όνομα του Παγιάτη.

Η αντικατάσταση όμως του εργαζόμενου υιοθετείται και ως έσχατη λύση, προκειμένου να διασφαλισθεί πάση θυσία η συναφθείσα σύμβαση και να περατωθεί, με την εξάλειψη ακόμη και του ενδεχομένου επιγενόμενης ανυπαίτιας αδυναμίας παροχής εργασίας και γενικώς χωρίς οικονομικές επιβαρύνσεις και άλλες κυρώσεις και για τα δύο μέρη. Στην οικία του Ματίου Καρτάνου, στην περιοχή της Πλατυτέρας, ο Γιωργάκης Καρδάμης³⁶, από το χωριό Καμάρα, συμφωνεί με την Μαρκετούλα, σύζυγο του *τιμίου* Δολφίν Καρτάνου, ιατρού, και ο Καρδάμης, από κοινού με την *παρούσα* σύζυγό του Ελένα, παραδίδουν στην Μαρκετούλα την κόρη τους Αναστασία, για να δουλέψει σε αυτήν για 12 χρόνια. Σε περίπτωση δε που η Αναστασία φύγει, χωρίς τη θέληση της αρχόντισσας, η τελευταία δεν θα της δώσει καμία αμοιβή σε είδος ή σε χρήμα, ενώ, εάν η Αναστασία παραμείνει για όλο αυτό το διάστημα, τότε η Καρτάνου θα την προικίσει με χρηματικό ποσό (25 δουκάτα) και με είδος (στρώμα, πάπλωμα, κασέλα και είδη ένδυσης). Ιδιαίτερο δε ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τελευταίος όρος της σύμβασης, ότι δηλαδή, εάν (*Θεός μη δώσει*) η Αναστασία αποβιώσει, και οι δύο γονείς³⁷ αυτής υπόσχονται να δώσουν την άλλη τους κόρη για να δουλέψει στην Καρτάνου μέχρι το πέρας των 12 ετών. Σε αυτήν τη δικαιοπραξία με χαρακτηριστικά συμβάσεων εργασίας, τα χαρακτηριστικά πράξεων υιοθεσίας

³⁵ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Ο 1, Β. 3, φ. 4r (2 Μαΐου 1666).

³⁶ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Κ 491, Β. 2, φ. 26v (5 Απριλίου 1679).

³⁷ Χρύσα Μαλτέζου, «Η εικόνα της οικογένειας μέσα από τις αρχαιακές πηγές», *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα. Προσεγγίζοντας την ιστορία της*, επιστημονική διεύθυνση: Χρύσα Μαλτέζου, επιμέλεια: Δέσποινα Βλάχση - Αγγελική Τζαβάρα, τ. 1, Αθήνα-Βενετία 2010, σ. 211-226.

διαφοροποιούνται στο βαθμό που θα ισχύσει ιδιότυπη διαζευκτική υποχρέωση και τη θέση της Αναστασίας, εάν αυτή αποβιώσει, θα λάβει η αδελφή της.

Στα κατάστιχα των αστών συμβολαιογράφων δεν εντοπίζουμε συχνά συμβάσεις που αφορούν εργασία εκτός πόλεως. Αυτές οι συμφωνίες, από κοινού με τις αγοραπωλησίες λαδιού και κρασιού, είναι συνηθέστερες στις πράξεις των συμβολαιογράφων που έχουν την έδρα τους σε κάποιο από τα χωριά του νησιού. Ωστόσο, υπάρχουν και εξαιρέσεις. Ο *signor Αλιβίζε Καλικιόπουλος*³⁸ συμφωνεί με τον Γιάννη Τζιριγώτη και τον βάζει περιβολάρη στο υποστατικό του για ένα έτος, με υπόσχεση του Τζιριγώτη να κατοικήσει με την οικογένειά του στο υποστατικό και να βοηθάει και στον τρύγο. Για αμοιβή θα λάβει 10 δουκάτα, 12 μίζούρια γέννημα, 3 μίζούρια όσπρια, 3 μίλτρα λάδι και 6 βαρέλια κρασί. Του δίνει επίσης ένα άλογο. Ο Τζιριγώτης υπόσχεται να πηγαίνει στον Καλικιόπουλο κάθε Κυριακή ένα φόρτωμα ξύλα, καθώς και να τον βοηθά στις *λιθιές* για 10 ημέρες και *με μεζέ* του Χαλικιόπουλου.

Στα συμβολαιογραφικά κατάστιχα όμως εντοπίζουμε και τη δεύτερη κατηγορία των συμβάσεων εργασίας, δηλαδή συμβάσεις παροχής υπηρεσιών. Ενώπιον λοιπόν συμβολαιογράφου, ο *μάστρο* Γιώργος Παραμυθιώτης³⁹, υποδηματοποιός, εξ ονόματος της συζύγου του Στελούλας, συμφωνεί με τον *μάστρο* Γιάννη Τζαλούκη, ράφτη, προκειμένου η Στελούλα να *γιατρέψει τελείως τους πόνους* που αισθάνεται στο αριστερό πόδι ένα τουρκόπουλο, ονόματι *Χαιϊσάνι*. Μάλιστα προβλέπεται και διορία τριών μηνών, εντός της οποίας πρέπει η Στελούλα να τον θεραπεύσει, με τη χρήση κάθε είδους *γιατρικά ειδικά της και κόπον*. Για αμοιβή δε αυτής της *γιατροσύνης* ο Τζαλούκης, εξ ονόματος του παιδιού, θα καταβάλει στον Παραμυθιώτη 28 ρεάλια. Εάν όμως η Στελούλα δεν τον θεραπεύσει σε αυτό το διάστημα, δεν θα λάβει καμία αμοιβή και *θα χάνει τα γιατρικά και τους κόπους της*. Ωστόσο, εάν το τουρκόπουλο φύγει, εντός αυτών των τριών μηνών, *γιατρεμένος ή αγιάτρευτος*, ο Τζαλούκης υπόσχεται να της δώσει τα 28 ρεάλια. Και εδώ πολλά τα σημεία που μας ελκύουν. Κατ' αρχάς, πρόκειται για μία σχετικώς σπάνια καταγραφή διαφορετικής των συνηθισμένων γυναικείας ασχολίας, αυτής της πρακτικής γιατρού. Επισημαίνουμε δε ότι τη

³⁸ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Α 344, Β. 17, φ. 183r (24 Ιουνίου 1667).

³⁹ Γ.Α.Κ.-Α.Ν.Κ., *Συμβολαιογράφοι*, Φ. Κ 263, Β. 5, φ. 31r (30 Μαΐου 1671).

δικαιοπραξία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, συνάπτει ο σύζυγος αυτής, ο οποίος είναι αυτός που μάλλον θα λάβει και την αμοιβή της, εξ ονόματός της, για τα φάρμακα, αλλά και για τον κόπο της. Σημαντικό στοιχείο, σύνηθες ωστόσο για την εποχή, ότι δεν θα υπάρξει αξίωση για αμοιβή, εάν το παιδί δεν γίνει καλά. Από την άλλη, η εν λόγω σύμβαση εμπεριέχει στοιχεία διαφορετικών εργασιακών σχέσεων, αφού, πέραν της ανάθεσης της θεραπείας, εξακολουθεί με πρόσθετους όρους η ισχύς της εργασιακής σχέσης του Παραμυθιώτη με τον Χαϊσάνι, με την επιπλέον οικονομική επιβάρυνση του πρώτου για την ανάρρωση του δεύτερου, για την οποία υποθέτουμε ότι θα αποζημιωθεί με ανάλογη παροχή εργασίας. Ο Παραμυθιώτης, εξάλλου, αναλαμβάνει και την αντικειμενική ευθύνη να πληρώσει την Στελούλα, εάν το τουρκόπουλο φύγει.

Εν κατακλείδι, διαπιστώνουμε ότι το πλέγμα των εργασιακών σχέσεων στον υπό εξέταση χώρο και χρόνο χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα και πολυμορφία. Σε αυτή τη μελέτη επιχειρήθηκε η προσέγγιση και η επεξεργασία θεμάτων που αφορούν το κοινωνικο-οικονομικό προφίλ των συμβαλλομένων, τα χαρακτηριστικά του προσυμβατικού σταδίου, οι συνθήκες σύναψης των συμβάσεων, το αντικείμενο της εργασίας, οι συμβατικές αμοιβές, αλλά και ο βαθμός απόκλισης αυτών βάσει των ισχυόντων, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, συναλλακτικών ηθών, οι εργασιακοί χώροι, οι συμβατικές ρήτρες, η συμβατική ανάληψη ευθύνης προς αποζημίωση, οι λόγοι τροποποίησης, συμπλήρωσης, ακύρωσης αρχικών συμβατικών συμφωνιών, οι επικρατούσες εργασιακές πρακτικές, αλλά και όψεις κυρίαρχων κοινωνικών αντιλήψεων και συμπεριφορών.